

ПСИХОЛОГІЯ ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЯ

Пам'яті Г.О. Балла

Петро М'ЯСОЇД

УДК 159.9.01 : 316.61

Petro Myasoid
PSYCHOLOGY AND EPISTEMOLOGY

In the memory of H. Ball

“Вплив ученого на поступ науки вимірюється не тільки тим, що він особисто відкрив у загадковому світі, в якому він жив, а й тими ідеями, які він безпосередньо не сформулював, але своєю послідовністю і прямолінійністю вченого пробуджував їх до життя у свідомості інших дослідників”.

(Володимир Роменець [19, с. 319])

Для мене ідеєю, про яку говорить Володимир Андрійович Роменець, є *метaparадигма діалогу* Георгія Олексійовича Балла, висунута ним під час обґрунтування *раціогуманістичного підходу* в психології. Постали запитання, у пошуках відповіді на них народилася ця стаття.

Якось я написав Георгію Олексійовичу, що в його аналізі творчості В. А. Роменця залишаються прогалини. Він погодився (!), погодився й з викладом його позицій у книгах [8]; [13]. Не знаю, чи погодився б цього разу. Хотілося, якою досконалою не видавалася б автору його система, критичний погляд завжди знайде прогалини, відтак – ідеї, котрі вимагають осмислення і продовження. Усвідомлення, що прогалини є неминучими і що заповнити їх означає наразитися на критику пізнавальний процес зупинити не може.

Ідеями, котрі постали в діалозі з Г.О. Баллом, а також В.А. Роменцем, я долучаюся до збереження у пам'яті нашої науки імені й напружень цього непересічного вченого й високоморальної, винятково толерантної людини.

Постановка проблеми. Г.О. Балл формулює принципи раціогуманістичного підходу (орієнтація на гуманізм як підвалину взаємин людей і спільнот і гармонійний раціоналізм, що спирається на інтелектуальну культуру з її діалогічною взаємодією логічно обґрунтованих та інтелектуально досягнутих позицій), що для *методології психології* означає відсутність підстав заперечувати потенціал існуючих теорій і необхідність розвитку цього потенціалу через *діалог* [2]–[4]; [28]; [29]. Учасник діалогу має вірити не в істинність своїх ідей, а в те, що вони потрібні для вирішення поставленого завдання, тому мусить бути готовим уточнити свої позиції. Діалог набуває статусу *метaparадигми*, яка регулює взаємодію психології із суміжними дисциплінами, водночас уможливорює подолання протиставлення *природничо-наукової* та *гуманітарної парадигм*. Передбачається застосування раціогуманістичного підходу не тільки у психології, а й в *людинознавстві* загалом.

Підхід включає в себе розуміння *об'єкта* і *суб'єкта* як взаємозалежних складових

наукової діяльності. У цьому процесі розбу- довується система *значень* об'єкта, істинність яких має бути підтверджена науковим спів- товариством. У психології значення наповнені *смыслами*, отже, психолог мусить відрізнати власні смисли від смислів досліджуваних ним людей. Прибічники природничо-наукової па- радигми нехтують *принциповими відмінностями людини від об'єктів природи*, зокрема її здатністю до діалогічної взаємодії, вчинків, до трансцендування як виходу за межі фіксо- ваних ситуацій. Однак саме властивий цій парадигмі *ідеал наукової раціональності* наці- лює психологів на розкриття змісту й детер- мінації відмінностей, притаманних людині. Для цього наукова раціональність має бути вписана у систему людських цінностей. Пот- рібно розширити уявлення про сутність і про- цес пізнання. На часі постановня *психологічної епістемології*, якій належить вивчати психо- логічні аспекти *людських знань* з урахуванням їх наповненості смислами.

За Г.О. Баллом, раціогуманістичний підхід збагачує методологію психології “психоло- гією” – визнанням обов'язковості викорис- тання усіх здобутків інтелектуальної культури людства в теоретичних побудовах і застосуван- нях цієї науки. Тоді відношення між суб'єктом та об'єктом пізнання, а це реальне проблемне поле епістемології, потрапляє у царину невиз- наченості. Якою має бути епістемологія з огля- ду на зміст цього відношення у психології і на принципову відмінність людини від об'єктів природи? Якою, іншими словами, має бути *епістемологія психології*, коли *предметом психології є людина*?

Це не психологічна епістемологія, про важ- ливість якої говорить Г.О. Балл, не епістемо- логія стратегії міркувань у психології [68] і не епістемологія в її генетичному наповненні [56], це – *теорія пізнання людини як система знань*. Потрібно зробити кроки у цьому нап- рямі й визначити позиції *набування знань про людину*.

Актуальність дослідження. Г.О. Балл поси- лається на А. Маслоу, котрий називав себе і гуманістом, і фрейдистом, і бігевіористом, і представником трансцендентної психології. Завдання визначає спосіб його розв'язку, десь достатньо бути бігевіористом, а десь і трансцен- дентної психології замало, але ж не можна бути тим та іншим одночасно. Зазвичай тео- ретик не відступає від своїх позицій, а коли відступає, його система зазнає руйнації [40].

Очевидно, що Г.О. Балл виокремлює роль суб'єкта у психологічному пізнанні, про це ж говорить і вимога дотримуватись “інтелекту- альної чесності” під час застосування раціо- гуманістичного підходу. В епістемології це *суб'єктоцентризм*: суб'єкт постає точкою відліку пізнання об'єкта, що перебуває у просторі його спостереження й отримує своє інобуття в координатах властивого йому мис- лення [41]. Однак не у версії Р. Декарта: підхід Г.О. Балла передбачає увагу до смислів, з якими має справу психолог, що перетворює опозицію “суб'єкт – об'єкт” на відношення “суб'єкт – суб'єкт”. А це логічне відношення тотожності: психолог вивчає людину, будучи людиною, про смисли він мислить, покладаю- чись на власні смисли. З позицій епістемології, це *коло пізнання*, з позицій психології – *основ- на проблема*, що *дуалістично*, або ж *моністично* вирішується упродовж історії цієї науки [48].

І. Кант знімає згадану опозицію положенням про розум як свідчення присутності суб'єкта у пізнанні. Йдеться про *пізнання природи*, а яким має бути знаннево оформлене *пізнання людини*, за тотожності полюсів цього процесу? Відповіді на це питання епістемологія не дає.

Раціогуманістичний підхід передбачає узгод- ження природничо-наукової і гуманітарної парадигм, але ж за кожною перебуває різне поле ідей й різна *наукова раціональність* [36]. Незрозуміло, чому ідеал раціональності має тільки перша парадигма, друга – не має й вимушена тому ідеалу слідувати? Питання загострюється, якщо взяти до уваги, що за кожною парадигмою – різний *предмет психоло- гії*. Природничо-наукова парадигма націлює на дослідження *психіки як природного явища*, гуманітарна, у формі *гуманістичної психоло- гії*, – *людського самовизначення*. В.А. Роменець констатує: у ХХ ст. панує сцієнтизм, психіка людини досліджується як “інструмент присто- сування до середовища”; гуманістична психо- логія становища не рятує, це “психологія Мюнхгаузена, що сам себе піднімає за во- лосся” [22, с. 826]. *Психологія втрачає проб- лему людини*. Природничо-наукова парадигма цієї проблеми не стосується, гуманітарна пара- дигма відокремлює людину від буття й від світу; людина характеризується принципово неповно.

Ситуація залишається без змін: Інтернет- пошуковики на запити “the problem of human in psychology”, “the anthropological approach in psychology”, “the human in scientific picture

of word” не реагують. Проблема людини стає предметом *антропології* [39], про неї як про *люднознавство* розповідають психологам [65]; психологія втрачає *людину як предмет дослідження*. виправити становище можна тільки з позицій епістемології, що висвітлювала б шляхи отримання довершеного раціонального знання і прикметні особливості психологічного пізнання як, за В.А. Роменцем, *людського самопізнання*. Людина пізнає саму себе. Це знову *коло пізнання* й без епістемології його не розірвати.

Метою статті є з'ясування відмінних і спільних характеристик пізнання у його природничо-науковій і власне психологічній формах; визначення наукової раціональності, коли це раціональність психолога, котрий мислить про людину, будучи людиною; вихід на позиції епістемології, покликаної знайти місце психології серед інших наук й орієнтувати психолога у пізнанні людини*. *Мета постає в процесі аналізу ідей Г.О. Балла, тоді як ідеї В.А. Роменця виводять на спосіб її досягнення*. Досягнення мети – це вихід на розуміння психології як *антропології* й узагальнення знань про людину, набутих у *люднознавстві*.

Засадничі положення. Постановка мети вказує на те, що рухатися слід і від епістемології до психології, і від психології – до епістемології. Епістемологія до психології не звертається, проте містить позиції психологічного змісту; про епістемологію психології питання ще не стоїть, але поступ мислення у цій науці є епістемологічно наповненим [14]. Потрібно зробити екскурс в епістемологію, визначитися в позиціях й через *історико-психологічне дослідження* повернутися до справді “психології” (Г.О. Балл – *методології пси-*

хології), схарактеризувавши останню як *епістемологію психології*.

Керівною є *ідея безпосередньої присутності людини у психологічному пізнанні*. Ідея зароджується під час дослідження творчості В.А. Роменця [9], конкретизується під час аналізу вирішення ним проблеми людини [11] й корелює з висновком А.В. Фурмана, підставою якого стає творчість цього вченого: методологія психології створюється процесом роботи психолога [24]. В.А. Роменець відзначає цей момент, коли говорить, що в акті *вираження* “суб’єктивність стає *об’єктом творчості* <...>. Суб’єкт стає ніби органом творчого процесу” [17, с. 56, 57]. Не сам намір, а його вираження є сутнісною ознакою творчості, причому у сфері методології також. *Творчий синтез* тут – це синтез у процесі, де об’єктивується мислення й індивідуальність вченого. *Ідея безпосередньої присутності людини у психологічному пізнанні поєднується з ідеєю людини як органу творчого процесу і визначає зміст цієї статті*.

За В.А. Роменцем, творчий продукт виробляється для комунікативної мети: людина створює те, що збагачує людей й слугує їхньому спілкуванню [16]. Комунікативність постає як щось зовнішнє стосовно творчого процесу, хоча власна творчість вченого розгортається у *творчому діалозі* з мислителями, позиції яких він викладає, а у формуванні й розгортанні його теорії вчинку виняткове значення має діалог з М.Г. Ярошевським і С.Л. Рубінштейном [12]. Діалог – і умова, і процес, і принцип продовження творчості в працях відтепер уже інших дослідників. Вчені знаходять прогалини в міркуваннях попередників, заповнюють їх власними ідеями й рухаються

*Тут і далі в концептуальній позиції автора предметне поле епістемології уподібнюється до близького йому, проте змістово відмінного за оптикою упредметнення, поля гносеології. І справді, традиційно епістемологія отожднюється із теорією пізнання. Однак, починаючи з неklasичного етапу розвитку філософії, існує щораз помітніша тенденція до розрізнення предметних сфер функціонування цих філософсько-методологічних дисциплін: якщо гносеологія здавна займається дослідженнями, критикою і теоріями пізнання, то епістемологія вивчає знання як таке, тобто його будову і структуру, передумови становлення і формовияви, закономірності, рівні та особливості функціонування і розвитку. І це розрізнення методологічно ґрунтоване на відмінних висхідних категорійних опозиціях: у першому випадку – “суб’єкт – об’єкт”, у другому “об’єкт – знання”.

З погляду нашої методологічної стратегії мислення, є підстави чітко розвести *гносеологічний* та *епістемологічний* підходи-погляди до розвитку функціонування психологічного знання. Оскільки епістемологія виходить не із “гносеологічного суб’єкта”, котрий здійснює пізнання, а швидше з об’єктивних структур самого пізнання, то у цьому проблемно-змістовому форматі неklasичного теоретизування нами обґрунтовано **чотири метапарадигми психологічного знання** – *позитивізм, критицизм, конструктивізм, методологізм*, які охоплюють глобальні системи парадигмальних координат-карт, що максимально наближені до взаємопрониклих теорій знання і пізнання, реалізують різні історико-психологічні традиції та підходи на загальнометодологічному рівні здійснення рефлексивної дослідницької діяльності. – *Гол. ред.* (див. детально: *Фурман А.В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології* : [монографія] / А.В. Фурман. – К.–Тернопіль, 2013. – С. 28–54).

далі, підпорядковуючись логіці цього процесу. Психологічне пізнання здійснюється діалогічним, історико-логіко-психологічним чином [10].

Ключовими категоріями статті є *людина*, *буття*, *світ*. Буттям є присутність-людини-у-світі (М. Гайдеггер); людини конкретної, котра “доростає” до буття, стає у-світі-буттям (Ш.Г. Алієв). Специфічним способом буття людини є *практика* (К. Маркс) – не тільки як виробництво, а й як будь-які взаємини людини зі світом, включаючи споглядання (С.Л. Рубінштейн); наріжним способом буття є *вчинок* (В.А. Роменець). Людина відкриває себе в бутті, через учинок його виражає, й також у формі думки також (М.М. Бахтін). Світ тільки через існування людини існує сам, і в її особі стає буттям, що “бачить себе”, “людина – дзеркало Всесвіту” (С.Л. Рубінштейн, В.А. Роменець).

Ідеї, які висловлює один мислитель, продовжує, не обов'язково це усвідомлюючи, інший. Думка людини у її намаганні схарактеризувати саму людину рухається шляхом своєрідного діалогу. Метaparадигма діалогу, яку вводить Г.О. Балл, мала стосуватися б не тільки теорій психології; фактично, це формулювання *принципу доповнюваності* у його загальному, для психології передовсім, сенсі.

Метaparадигма діалогу закликає розвивати теорії через діалог. Розвивати, а відтак продовжувати, доходячи висновків, що не завжди узгоджуються з висновками автора теорії. Я продовжую ідеї Г.О. Балла і В.А. Роменця й обстоюю позиції, які, можливо, викликали б у них заперечення. Звільняє мене від сумнівів розуміння, що ці вчені є взірцем толерантності.

Аналіз епістемологічних досліджень (див. [14]). Р. Декарт обґрунтовує “суб’єкт-об’єктне” протиставлення з огляду на співіснування мислячої і просторової субстанцій; Б. Спіноза долає цю логіку ідеєю єдиної субстанції, атрибути котрої властиві людині; Г.В. Ляйбніц – ідею монади як одиниці субстанції. І. Кант знімає протиставлення відношенням “суб’єкт – засоби – об’єкт”, де засобом є людський розум. Однак ідеєю Абсолютного духу Г.В.Ф. Гегель це відношення взагалі заперечує. Такими є ідеї *класичної епістемології*, за якими перебувають *концепції роз’єданого на несумірні явища світу, його субтанційних підстав, визначених пізнавальними потребами людини*. Простежується рух-розвиток від *дуалізму до монізму*. Виникають й набувають змістовлення напрями епістемології – *суб’єктоцент-*

ризм, субстанціалізм, процесуалізм. Людина оголошується центром пізнання; одиницею світу, що через неї пізнає себе; носієм пізнавального процесу. Класична епістемологія панує упродовж кількох століть, наповнюється новим змістом й виходить на некласичний етап свого розвитку.

Е. Гусерль розробляє *концепцію буттєвого смислу світу* й досліджує логіко-інтуїтивні засоби пізнання; для М. Гайдеггера підставою є історично мінливі значення слів, якими наука описує дійсність, і це вже *концепція існування людини всередині буття*. Гусерліанський *суб’єктивізм* поєднується із *субстанціалізмом*. Е.В. Ільєнков визначає пізнання як діалектичне сходження від абстрактного до конкретного, ідеальне вираження діяльнісної природи речі. Це – *концепція визначеного практикою людини світу*, що конкретизована ідеями Г.В.Ф. Гегеля і К. Маркса як форма субстанціалізму: на місці людини маємо “індивідуальний зсув у системі образів”. М.К. Мамардашвілі, як і Е.В. Ільєнков, мислить *марксистською категорією практики*, водночас поділяє кантівську *концепцію визначеного пізнанням людини світу*: людина – “орган розуміння і структурування світу”. Субстанціалізм поєднується із суб’єктоцентризмом. М. Фуко досліджує *дискурсивну практику* й описує пізнання як послідовність історично перервних конфігурацій знань. Функцію субстанції виконують структури мови, правомірність поняття суб’єкта в епістемології М. Фуко заперечує. Вочевидь це *некласична епістемологія*. Монізм остаточно перемагає дуалізм, та *місце людини у пізнанні*, як і раніше, тлумачиться по-різному.

Критикується *природничо-наукова психологія*, обґрунтовуються ідеї *феноменологічної* (Е. Гусерль), *марксистської психології* (Е.В. Ільєнков), *психології смислу буття* (М. Фуко), такими бачаться нові засади епістемології. М.К. Мамардашвілі звертається до *психоаналізу*, щоб довести: взаємовпливи між суб’єктом та об’єктом – наріжна ознака *некласичної раціональності*.

На початку ХХ століття наука потрапляє в *кризу*, епістемологічні дослідження пошквалюються, проте наука виходить із кризи самотужки. Тільки мікрофізика фіксує присутність ученого у пізнанні, природознавство в цілому продовжує відгороджувати об’єкт від суб’єкта. Криза науки обертається *кризою епістемології*, функції останньої починає виконувати

наукознавство. Тут своя історія: позитивізм – неопозитивізм – постпозитивізм.

О. Конт започатковує позитивізм запереченням намагань філософії стати теорією пізнання. Дж. Ст. Мілль досліджує мислення й знаходить, що його логіка виражається в мові науки. У неопозитивізмі це вже лінгвістичний (Л. Вітгенштайн) і логічний (Р. Карнап) напрями пошукувань. Кепкують з визначення М. Гайдеггера буття як “Ніщо”; визнають тільки аналіз І. Кантом антиномій; науковими вважають висловлювання, котрі підлягають мовно-логічній *верифікації*. Мова оголошується тотожною буттю, а це – *лінгвістичний субстанціалізм*. Ні про світ, ні про людину не йдеться, світогляд оголошується джерелом помилкових висловлювань. Постпозитивізм зовсім по-іншому описує науку. Для К. Поппера це історія спростувань (*фальсифікацій*) ученими теорій й визначений світоглядом та позначений помилками шлях наближень до реальності. І. Лакатош доповнює К. Поппера ідеєю *дослідницьких програм*. Т. Кун опонує обом методологічною концепцією *парадигми*. П. Фойєрабенд не бачить принципових відмінностей між наукою й ірраціональними формами пізнання й постулює принцип “*anything goes*”, за яким будь-яка теорія має право на існування. І. Пригожин показує, що наука розвивається за “законом зростання хаосу”, з точками *біфуркації*, які висвітлюють зміни у просторово-часовій організації об’єкта. В.С. Стьопін з історико-культурних позицій ґрунтовно досліджує становлення *теоретичних знань, типи наукової раціональності, структуру теорії, побудову наукової картини світу*. Постпозитивісти конкретизують ідеї *субстанціалізму* і *процесуалізму* в епістемології, суб’єктоцентризм якщо й з’являється, то у поєднанні із процесуалізмом.

К. Поппер бачить людину елементом світу, як і Б. Спіноза, вважає її *органом самопізнання світу*. За Т. Куном, в дослідженні логіки науки слід враховувати, що вчений потрапляє в полон усталених способів вирішення проблем. П. Фойєрабенд називає теорію “унікальним поглядом на світ” й взагалі відкидає принципи науки. Для І. Пригожина, як і для І. Канта та М.К. Мамардашвілі, людина є *органом конструювання світу*. В.С. Стьопін відзначає, що наукова картина світу потребує *знань про людину*, та аналізує тільки дані фізики. Як і в епістемології, про людину як суб’єкта говорять по-різному, ідея людини

як об’єкта пізнання з’являється, проте не розробляється.

Л. Вітгенштайн визначає свою теорію як *філософську психологію*; Р. Карнап вимагає від психологів верифікації позицій; К. Поппер називає З. Фройда “міфотворцем” й негативно відгукується про психологію в цілому; Т. Кун звертається до *геіштальттеорії*, проте тільки для ілюстрації своїх позицій, В.С. Стьопін висловлює критичні зауваги на адресу *психології науки*. У ставленні до психології наукознавці не відрізняються від епістемологів.

Наукознавство завершує історію боротьби з логікою Р. Декарта положеннями про присутність суб’єкта у пізнанні; про залежність об’єкта від засобів пізнання; про непересічну роль світоглядних та концептуальних засад цього процесу. Суб’єктоцентризм залишається в минулому, в епістемології перемагають ідеї субстанціалізму та процесуалізму, *концепції роз’єданого на несумірні сутності світу* опонує *концепція єдиного та визначеного пізнанням людини світу*. Відношення “суб’єкт – об’єкт” починає розглядатися через призму відношення “людина – світ”, започатковується рух від *некласичної до постнекласичної епістемології*.

Питання про *епістемологію психології*, яка показувала б місце цієї дисципліни серед інших наук, описувала прикметні особливості психологічного пізнання й наукову раціональність у цій науці, залишається відкритим. З іншого боку, А. Маслов здійснює розвідку в галузі *психології науки*, називає науку “продуктом людської природи вченого”, доводить, що *знання про людину* є умовою подолання “знеособленої моделі науки” [71]. Проте зробленого вище узагальнення це не стосується. Аналіз стану цієї галузі [26], наукознавства в цілому [35] й нових підходів в епістемології [69] залишає його без змін.

Виклад основного матеріалу. Дослідники науки аналізують багатий, певним чином упорядкований, матеріал природознавства; навіть коли порядок не вбачається (П. Фойєрабенд), підставу для цього дає все те ж природознавство. Психологія предметом аналізу не стає, і зрозуміло чому: на відміну від природознавства, знання тут набуваються некумулятивним чином; має місце рух у різних напрямках; співіснує надмірна кількість теорій за відсутності критеріїв, за якими можна було б висновувати про переваги якоїсь із них;

проблеми вирішуються тільки у рамках окремо взятої теорії, де кожна нова теорія – це й новий погляд на психічну реальність, і на нові способи її аналізу [66].

Орієнтація психології на природознавство одноставно заперечується, проте створюються проекти *епістемології як психології* (Е. Гусерль, М. Фуко, Л. Вітгенштайн). *Пізнання людини* під визначення науки не підпадає, природничо-наукове спрямування психології заперечується саме через цю обставину. Заперечується “суб’єкт-об’єктна”, *дуалістична психологія*, жоден дослідник науки не бере до уваги пошуки психологів у царині *взаємин людини зі світом*. І тоді, коли визнається, що світ є історичним об’єктом (І. Пригожин), що людина є частиною світу (К. Поппер), що потрібно брати до уваги *знання про людину* (В.С. Стьюїн), йдеться про *пізнання природи*. Питання про *наукову раціональність у психології* взагалі не стоїть.

Тим виразніше звучать слова К. Поппера про проблему, “якою цікавиться будь-яка мисляча людина”: “Це проблема космології – *проблема пізнання світу, включаючи нас самих (і наші знання) як частину цього світу*” [57, с. 35]. *Пізнаючи світ, людина пізнає себе*. Наукознавство проходить мимо цієї ідеї й продовжує творити *природничо-наукову картину світу*. Та якщо людина – частина світу, то пізнання світу – це і самопізнання людини. Тоді психологія, яка досліджує цей процес, здійснює свій внесок у побудову *наукової картини світу, де і людина присутня, послуговуючись властивою саме їй науковою раціональністю*.

КАТЕГОРІЯ ПРАКТИКИ І НАУКОВА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК МИСЛЕННЯ У ПСИХОЛОГІЇ

М.Г. Ярошевський, обґрунтовуючи позиції *психології науки*, ваду наукознавства вбачає в недооцінці категорійних структур і комунікативного характеру мислення вченого [26], й у цьому ж ключі пояснює історичне становлення психологічних знань [67]. В.А. Роме-нець у діалозі з ним розгортає *культурно-історичний*, на підставі *категорії вчинку, аналіз психологічного пізнання*, тоді як з приводу психології науки говорить: “Науку беруть у природничих формах, а складніші її рівні залишають осторонь” [20, с. 59]. Складніші форми – вже зовсім інша, властива В.А. Ро-

менцю, *моністична раціональність у психології* [9]; [36].

Боротьбою з дуалістичною раціональністю позначений шлях *марксистської психології*, що оперує *категорією практики* [54]. За Л.С. Виготським, останній належить стати методологічним принципом й перетворити психологію на “нову науку”. Пізніше розуміє практику як опосередковане знаряддя праці *спілкування*, у процесі якого формується психіка людини. О.М. Леонт'єв опонує Л.С. Виготському поняттям *практики як предметної діяльності* й на цій підставі пояснює природу психічного. Для С.Л. Рубінштейна практикою є “розпредметнення об’єкта й упредметнення суб’єкта”, де психічне формується і виявляється. В останній період творчості він проводить “основну лінію виходу за межі марксизму”, й практикою вважає будь-які взаємини людини зі світом. Питання, яким чином людина виражає себе у практиці, і як це характеризує її саму, залишається без відповіді. У діалозі з С.Л. Рубінштейном В.А. Роме-нець продовжує: *наріжним способом буття людини у світі є вчинок*, так вона – людина – історично й онтогенетично здійснює своє призначення. З огляду на епістемологію, це історія заперечень *суб’єктоцентризму* й переходу від *субстанціалізму до процесуалізму*, від загальних підстав психологічного пізнання до дослідження його конкретних процесів. Об’єднує вчених усвідомлення, що логіка Р. Декарта – це виокремлення *психічного як внутрішнього*, де через категорію практики кожен наголошує: природа психічного перебуває у царині вселюдського; психологічне пізнання – пізнання психічного з огляду на взаємини людини зі світом.

Л.С. Виготський, О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн утверджують бачення психології як об’єктивної науки. Це конкретизація ідеї К. Маркса про природний закон історії людства: досліджуючи його, *науки про людину* стають в один шерек з *науками про природу*. Своїми наступними кроками С.Л. Рубінштейн руйнує цю позицію визначення *природи людини* як “частини буття, кінцевого суцього, яке є дзеркалом Всесвіту, всього буття” [61, с. 361]. Проговорюється спінозівська *ідея самовідображення світу через людину*. В.А. Роме-нець доповнює: це вчинок є “баченням світу себе зсередини”. “Все слід розуміти через спосіб існування людини, тобто через людський зріз як дзеркало Всесвіту” [22, с. 146]. Діалог

із М.М. Бахтіним виводить його на уточнення: вчинок – “інструмент розкриття світу”, набуття ним визначеності (див. [1]). Динаміка компонентів учинку висвітлює історію *всесвітньої культури*, у її продуктах закарбовується *самопізнання людини*, а в її особі – *самопізнання світу*. Вчинком людина наповнює світ своїми стражданнями і сподіваннями, пошуками смислу життя, трагізмом свого буття. Світ набуває визначеності у своєму конкретно-історичному ціннісно-смысловому зрізі, *людина* – у єдності існування й сутності, універсального й унікального. *Вчинок* – акт освоєння людиною світу, *практики* як творчості у світі й зі світом.

Простежується, уявлений іменами конкретних учених, перехід психологічного мислення від “безособового” до “олюдненого” тлумачення практики. Категорія *практики* наповнюється власне людським змістом. Внесок В.А. Роменця у цей процес подібний внеску І. Канта у боротьбу з логікою Р. Декарта. Цього разу *опосередковується* не відношення “суб’єкт – об’єкт”, а відношення “людина – світ”. В особі В.А. Роменця психологічне пізнання виходить на новий етап розвитку.

Пориваючи з категорією практики, психологія повертається у своє дуалістичне минуле. Ключовими стають поняття “суб’єкт”, “суб’єктність”, “суб’єктивність”. Психологи вважають, що так вони окреслюють предмет своєї науки; насправді – обмежують. Досліджується *феноменологія*, а не *онтологія*. Психічне оголошується самодостатнім, самоцінним, самодетермінованим явищем; людина відривається від буття, психічне – від способу останнього. У філософії це *класика*: мислитель знаходить світ там, де перебуває сам (М.К. Мамардашвілі); в епістемології – *суб’єктоцентризм*; у людинознавстві – “психологія Мюнхгаузена” (В.А. Роменець). На місці всезагального – індивідуальне, унікальне розуміється як одиничне, сутність людини вихолощується. Підстави для нових ідей є: К. Маркс зводить природу людини до історії змін способу виробництва; переживання, творчість, пізнання оголошуються вторинними явищами, місця для *свободи* фактично не лишається. У цьому зв’язку С.Л. Рубінштейн формулює *принцип детермінізму*: *зовнішнє* (умови, причини) переломлюється через *внутрішнє* (стани, здібності) [60]. Формулювання не відзначається чіткістю, розгораються дискусії, які пока-

зують, що в марксистській психології проблема свободи і необхідності не знаходить розв’язання [7].

Нові ідеї звучать, коли марксизм зазнає поразки як ідеологія тоталітарної держави, тоді й психологічна думка позбавляється обмежень. Досліджуючи проблему свободи Г.О. Балл висновок: психічне явище розглядається у різних системах координат, потрібен раціогуманістичний підхід, тоді підстав для протиставлення детермінованих і вільних дій немає; саме від людини залежить, як вона користується властивою їй свободою [29]. Виокремлюється місце свободи в межах необхідності, наступний крок ці межі переступає. Д.О. Леонт’єв визначає свободу як “*можливість подолання усіх форм і видів спричинення активності особистості, зовнішніх стосовно діючого екзистенціального Я*” [44, с. 24]. Принцип детермінізму переходить у свою протилежність. *Внутрішнє* протиставляється *зовнішньому*; там де людина – *особистість*; поняття *буття* і *світу* стають зайвим. Акцентуючись на *внутрішньому*, психологія залишає без уваги *зовнішнє*, а психологічне мислення – “клітинку”, яку шукали і Л.С. Віготський, і С.Л. Рубінштейн, і В.А. Роменець, щоб поєднати те й інше мисленням, *котре оперує категорією практики*.

Критики марксизму помічають: якщо світом править необхідність, то як можна говорити про майбутнє (К. Поппер)? Теперішнє “знімає” минуле (Г.В.Ф. Гегель), існує спадкоємність, у психології також має бути спадкоємність, щоб без кінця не створювати “нову науку”. Категорія *практики* у її людському вимірі *продовжує історію моністичної психології й висвітлює прикметні особливості психологічного пізнання*.

З огляду на відношення “суб’єкт-об’єкт”, у природознавстві виокремлюють *класичну, некласичну і постнекласичну наукову раціональність*: суб’єкту протистоїть об’єкт; суб’єкт впливає на об’єкт; суб’єкт взаємодіє з об’єктом у рамках світоглядно й інтелектуально зумовлених взаємин людини зі світом [63]. Схематично це ситуації:

- а) $C | O$;
 б) $C \rightarrow O$;
 в) $(C \leftrightarrow O) \subset (L \leftrightarrow C)$, (1)

де C – суб’єкт, O – об’єкт, L – людина, C – світ, $|$, \rightarrow , \leftrightarrow , \subset – відповідне

позначення логічних відношень *відокремлення, одностороннього, двостороннього впливу, включення*.

Кожна наступна ситуація – новий тип раціональності, інші способи вирішення наукових проблем й наступний етап історії природознавства. Яка з цих ситуацій має місце у психології? Коли психічне досліджується через його зовнішні прояви, ситуація, начебто, (1а): об'єкт суб'єкт відсторонюється від об'єкта, останній виявляє свої властивості. Та вже *психофізика* фіксує вплив процедур на досліджуваного: “Якщо ви залишаєтесь послідовним природодослідником, то такі неklasичні ситуації мусять викликати у вас просто ступор, параліч думки й дії” [58, с. 33]. М.К. Мамардашвілі *неklasичну ситуацію* описує так: суб'єкт невіддільний від світу, де знаходиться разом з об'єктом; явище невіддільне від мислення у просторі історичної практики; утворюються “засорами” між існуванням об'єкта і його відображенням у свідомості суб'єкта, звідси інтерпретація ним подій світу [45]. Отож, це і не ситуація (1б). Але і не (1в). М.К. Мамардашвілі розмірковує про пізнання, але не про *психологічне пізнання*. Особливості останнього випливають з логіки Р. Декарта: той, хто пізнає, і те, що пізнається, належать до різних реальностей, та коли це *пізнання людини*, суб'єкт і об'єкт належать до однієї реальності: людина пізнає людину, отже, саму себе. Суб'єкт і об'єкт тут в одній особі:

$$C \equiv O, \quad (2)$$

де *C* – суб'єкт, *O* – об'єкт, \equiv – позначення логічного відношення тотожності.

З позицій епістемології, психологія потрапляє у *коло пізнання*. Такою є *klasична ситуація у психології*. Намагаючись не поступитися природознавцю, психолог розглядає предмет дослідження як собі чуже, а це не відповідає дійсності. Щось близьке відбувається в історичних науках: “Орнітолог може вивчати птахів шляхом індуктивного досвіду, оскільки він не є птахом: яке б індуктивне висловлювання він не зробив, це не змінить жодної властивості жодного птаха. Зовсім інша картина виникає через те, що “той, хто досліджує історію, ідентичний тому, хто її творить”” [34, с. 88]. Автори цитують В. Дільтея й говорять, що в історичних науках властивості *об'єкта* є продуктом інтерпретації *суб'єктом* реальності, до якої належить він сам. Психологія – історична наука, та тут значно глибша ідентичність: суб'єкт пізнає те, носієм чого є сам. Відношення “суб'єкт – об'єкт” втрачає сенс, на цьому місці – відношення “суб'єкт – суб'єкт”. *Наукова раціональність у природознавстві не відповідає прикметним особливостям психологічного пізнання*. Однак є спільна основа – *пізнання*, що уможливорює пошуки епістемології, яка охоплювала б цей процес у цілому і показувала місце у ньому психології.

Психолог абстрагується від того, що він вивчає те, чим володіє сам; той, хто міркує про людину, також не допускає думки, що міркує про себе. Це засвідчує сама *історія психологічного пізнання*. В.А. Роменець наводить звертання давніх греків: “Пізнай самого себе”, й продовжує: “Історія психології може бути збагненою також як справжня інтеріоризація цього вислову, включаючи й сучасну психологію” [18, с. 214]. Психологічне пізнання є *людським самопізнанням*. Лунає заклик охопити буття людини в цілому й, з огляду на *вчинок-канон*, вийти на “повноцінно життєве”. У формі думки самого В.А. Роменця також. Це відзначає А.В. Фурман, говорячи про “новостворену ним *схему організації власної мисленнєвої творчості*, що центрується довкола логіко-канонічної структури вчинку в циклічній наступності ситуаційного, мотиваційного, діяльного і післядіяльного компонентів в інтелектуальній проекції на історію всесвітньої психології і багатолику феноменологію людського життя” [25, с. 319]. *Вчинком є власна творчість В.А. Роменця, сутнісно це вчинок-думка, яка радикально змінює уявлення про предмет і спосіб психологічного пізнання й розриває властиве цьому процесу коло*.

Для природничо-наукової психології коло не становить проблему, принаймні “ступору” (А.А. Пузирей) ситуація дослідження тут не викликає. Проблема з'являється, коли з'ясується, що “у психологічному пізнанні суб'єкт – це водночас й об'єкт”. І далі: “Системний, процесуально-динамічний, діяльнісний та інші підходи до людини завжди будуть обмеженими, оскільки не включають у пізнавальні засоби *активність самого суб'єкта*”, цього недоліку позбавлений “суб'єктний підхід”, оскільки “наполягає на рівноправності суб'єкта та об'єкта пізнання” [62, с. 141]. Не позбавлений. Апеляція до активності, без визначення її характеру, означає, що з кола пізнання не знайти виходу. Тоді психологія не має нічого спільного з наукою. Якщо суб'єкт

не становить проблему, принаймні “ступору” (А.А. Пузирей) ситуація дослідження тут не викликає. Проблема з'являється, коли з'ясується, що “у психологічному пізнанні суб'єкт – це водночас й об'єкт”. І далі: “Системний, процесуально-динамічний, діяльнісний та інші підходи до людини завжди будуть обмеженими, оскільки не включають у пізнавальні засоби *активність самого суб'єкта*”, цього недоліку позбавлений “суб'єктний підхід”, оскільки “наполягає на рівноправності суб'єкта та об'єкта пізнання” [62, с. 141]. Не позбавлений. Апеляція до активності, без визначення її характеру, означає, що з кола пізнання не знайти виходу. Тоді психологія не має нічого спільного з наукою. Якщо суб'єкт

одночасно й об'єкт, як можливе пізнання? Тут безсильна і класична, і некласична епістемологія.

Слід погодитись: людина – “буття-у-світі” (М. Гайдеггер), “дзеркало Всесвіту” (С.Л. Рубінштейн); людина долучається до буття, коли переступає межі світу (Ш. Алієв); відбувається це тоді, коли способом буття є вчинок (В.А. Роменець), і як думка (М.М. Бахтін) також. Учинком людина розриває пута буденності й позначає світ своєю присутністю; *думкою-вчинком* робить радикальний крок у пізнанні і створює продукт, де закарбовується сама. Вчинок – унікально-всезагальний акт *практики* людини у світі, у його пізнанні й у людському самопізнанні. Так людина розширює межі світу, що, тільки з огляду на спосіб її існування, існує сам. Світ у її особі стає буттям і починає бачити себе.

Виокремлені на прикладі природознавства типи наукової раціональності до *ситуації*, що охоплює людину, відношення не мають. Психологія рухається до цієї ситуації у річищі властивої саме їй раціональності. *Класичною раціональністю* у цій науці є *мислення про психічне* як внутрішнє явище; психологія потрапляє в коло пізнання. *Некласична раціональність* знаходить психічне моментом взаємин людини зі світом; це перший крок виходу за межі кола пізнання. *Постнекласична раціональність* – *мислення про людину* з огляду на спосіб її буття у світі; *коло розривається*. Таким є *історичний рух-поступ психологічного мислення у напрямку до людини*. *Постнекласичну раціональність учинковим мисленням демонструє В.А. Роменець* [36]; [48]. Тут відродно констатувати, що вчений, котрий мислить про спосіб буття, робить це способом власного мислення. Вчинкова спіраль, про яку говорить Володимир Андрійович, характеризує історію людського самопізнання, – спіраль і його мислення. *Ситуація пізнання наділяється значеннями*, формується *мотивація*, далі це *дія* – розгортання теорії вчинку; *післядією* стає канонічна психологія. Історія самопізнання наповнюється історією мислення про неї. Це свідчення *безпосередньої присутності людини у самопізнанні*. За В.А. Роменцем, осередком цього процесу *вчинок*. Способом власного буття, яким є мислення, психолог засвідчує свою безпосередню присутність і у бутті, і в пізнанні.

ЛЮДИНА У ПІЗНАННІ ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЯ ПСИХОЛОГІЇ

Психологія пізнання досліджує процеси переробки людиною інформації з огляду на різні форми активності, зокрема нейронну; на цій підставі створюються численні моделі відчуттів, сприймань, мислення, свідомості, набування знань, пізнання людиною дійсності в цілому [32]. Знання, які набуває і якими оперує людина, подаються існуючими у внутрішній системі координат, але ж продукт пізнавальних процесів – *психічний образ* – локалізується не в голові людини, а в просторі її спостереження. Психологія пізнання мала б пояснювати і те, як людина пізнає дійсність, і те, яке місце вона посідає у цьому процесі. За межами дослідження залишається питання про *природу психічного образу*.

За О.М. Леонтєвим, образ формується *діяльністю* людини за точками обстеження предмета у просторі його існування, де діяльністю є онтогенетичний зріз *суспільно-історичної практики* [43]. Те, що для дуалізму є належним суб'єкту, *внутрішнім*, насправді є перетвореним процесами інтеріоризації діяльності об'єктивним, *зовнішнім*. На місце розмежування світу протяжності і світу свідомості ставиться розмежування, з одного боку, діяльності, включаючи її ідеальні форми, з іншого – діяльності з її “тотожними за будовою” зовнішніми і внутрішніми процесами. О.М. Леонтєв заперечує *дуалістичну психологію* з її “постулатом безпосередності”: природа психічного образу виводиться з прямих впливів зовнішніх агентів на рецептори, не береться до уваги *практичне опосередкування*, яке й породжують образ. Це у видозміненому вигляді ідея Л.С. Виготського про “опосередкування натуральних психічних функцій культурними знаками” [33], й зовсім інше розуміння *практики* – як *предметної діяльності*, а не спілкування.

Психологія пізнання підпадає під визначення *постулату безпосередності*: моделі *внутрішнього*, що створюються, із *зовнішнім* пов'язані формально, а не змістовно. Це вочевидь класична для природознавства ситуація (1а), необхідна для набування *об'єктивних знань*. Про те, що психологія потрапляє у *коло пізнання* й, попри те, що від нього абстрагується, у ньому ж залишається, підтверджує *епістемологічний аналіз* цієї науки. Пізнання

продовжується, але це пізнання на його обмеженій класичною раціональністю ділянці, що стає зрозумілим з огляду на дослідження О.М. Леонт'єва: зникає межа між внутрішнім і зовнішнім, долається постулат безпосередності, психологія отримує *некласичну ситуацію*:

$$B - ПД - З, \quad (3)$$

де *B* – внутрішнє, *ПД* – предметна діяльність, *З* – зовнішнє. Тире означає неподільність, нерозривність.

Предметна діяльність здійснюється за допомогою рецепторів, це *чуттєва діяльність і чуттєвий образ*. А що відбувається, коли в образі дається не світ явищ, а “явище світу” (М.К. Мамардашвілі)? Пояснення О.М. Леонт'єва втрачає силу: це *образ світу, де і людина присутня*. “Людина включається у світ як буття, що перетворює реальність, і як буття, що переходить у форму ідеального існування” (С.Л. Рубінштейн). І практика тут – не просто діяльність, а *спосіб присутності людини у світі*. Наприкінці творчого шляху О.М. Леонт'єв це, очевидно, усвідомлює й занотовує намір написати книгу “Образ світу” – про простір, що “розширяється до планет[арного] і космічного” і час – “майбутнє... минуле... = ЗАРАЗ” (цит. за [42, с. 37–38]). Можна припустити, що в його мисленні, як і в мисленні С.Л. Рубінштейна під час роботи над книгою “Человек и мир”, відбувається *переворот* [49]. Розглядати *світ як простір, котрий розширюється, й час, що “зараз”,* означає, – перейти від дослідження *предметності образу* до дослідження *образу предмета у світі*. Думка вченого руйнує власні межі, це – *думка-вчинок і рух від знеособленого до наповненого людською присутністю розуміння практики*. Адже це людина розширює простір, заповнює час й позначає світ способом свого буття. *Започатковується рух-поступ від некласичної до постнекласичної психології*.

Нотатки О.М. Леонт'єва наступники оцінюють так: “Рано чи пізно настає момент, коли теорія перетворюється або в еkleктичний набір несумісних принципів, або в абсолютно іншу теорію, що заперечує постулати попередньої” [40, с. 186]. Швидше, третє: вченому, котрий перебуває в невпинних пошуках істини, відкривається шлях, пройти який він уже не встигає. А веде шлях до психології, яка знаходить *людину в бутті* й не обходить увагою, що у *бутті* способом свого мислення

перебуває той, хто мислить про людину. З позицій епістемології, це *коло пізнання*, та якщо мислити категорією практики, в означеному вище розумінні, *коло розривається*. Категорія практики – категорія *моністичної психології* на вищому рівні її розвитку.

Психолог, котрий поділяє *ідею самовідображення світу через людину*, сам є “дзеркалом” (С.Л. Рубінштейн, В.А. Роменець), у якому відображається світ, а в його особі – *людина, котра пізнає людину*. Віддзеркалюється той, хто стоїть перед дзеркалом, разом із тим, що відбувається поза ним. Психолог знаходить людину там, де перебуває сам, – тоді, коли занурюється у буття, його відчуває й своєю творчістю виражає, коли сам стає *у-світі-буттям* (М. Гайдегер). Тоді світ його мовою говорить про себе і про нього. Його мислення стає свідченням *безпосередньої присутності людини і у світі-бутті, й у пізнанні*. Коли це пізнання людини, а способом пізнання є категорія практики, психолог поєднується з предметом своєї думки. У світі перебуває і той, хто пізнає, і той, хто пізнається, такою є *людська реальність*, де способом свого буття присутня *конкретна людина*. *Образ людини*, що створюється, набуває всезагального змісту й водночас індивідуалізованого вираження. Психологічне пізнання виходить на якісно новий рівень.

О.М. Леонт'єв стоїть на порозі нових кроків, опонуючи Л.С. Виготському; С.Л. Рубінштейн розгортає своє бачення людини, опонуючи і тому, і тому; В.А. Роменець створює теорію людини, переосмислюючи ідеї С.Л. Рубінштейна. Якою новою не видавалася б ідея, так чи інакше вона стає у шерех ідей, висловлених до цього. Утворюється послідовність позицій, що зумовлена *діалогом у просторі психологічного пізнання*. *Історія психології* – непростий, часом драматичний і завжди *діалогічний логіко-психологічний рух конкретної людської думки* [5]–[13]; [48]–[54]. Людське самопізнання постає в загально-конкретному виразі. “Унікальне є інструментом осягнення універсального” (В.А. Роменець). Унікальне виражає універсальне, універсальне відтворює себе у формі конкретного буття, так “світ бачить себе”. *Коло пізнання розривається* мисленням, де психолог – “ніби орган творчого процесу”. Пізнання здійснюється за логікою процесу, в якому зникає і *суб'єкт*, і *об'єкт*. Долучаючись до буття людини, психолог відтворює його способом

власного буття. Категорія практики у її наповненні *безпосередньою присутністю людини* це фіксує, мислення цією категорією – виражає.

У *теоріях особистості* не випадково знаходять відлуння особистості та життєвого шляху їхніх авторів (див. [5]). Найгостріша критика теорії З. Фрейда полягає у твердженні, що він описав власне несвідоме. В.В. Розанов навіть теорію еволюції Ч. Дарвіна тлумачить, виходячи із особистості автора: закидає йому обмеженість *внутрішнього світу*, наслідком чого стає “зовнішнє пояснення природи” [59]. Як і в психології пізнання, застосовується “постулат безпосередності” (О.М. Леонтьєв): дослідник міркує про взаємодію, оминаючи опосередковування між внутрішнім і зовнішнім. Коли міркування про внутрішнє здійснюється як апеляція до того ж внутрішнього, потреби в категорії практики немає. Звідси можливість *проекції* властивостей дослідника на властивості досліджуваного. Те, що на місці поняття *людина* – поняття *особистість*, не є випадковим. Зміст першого поняття значно ширший, для психологів це поняття філософії, історії, суспільствознавства... Це справді *психологія особистості* з її *психологізацією людини*. Психологія “втрачає людину” (В.А. Роменець). Водночас *простежується позначений іменами конкретних психологів, ознаменований категорією практики, поступ від психології пізнання до пізнання психології людини*. Випадки поодинокі, проте промовисті. Відкривається можливість по-новому схарактеризувати психологічне пізнання і внески у цей процес видатних учених.

У *теоріях людини* також відображається характер і життєвий шлях автора, проте це – *характер мислення і шлях життя-творчості*. Саме так це відбувається у В.А. Роменця. Психолог відображає всезагальне, яке у ньому, й мисленням категорією практики, що знаходить *людину у бутті, а буття – в людині*, його виражає. Категорія опосередковує відношення між *внутрішнім і зовнішнім, людиною і світом* й стає методологічним ключем не лише до постановки, а й розв’язання *проблеми людини у психології*.

Коли людина мислиться як особистість, одразу ж постає питання про *свободу й необхідність*. Д.О. Леонтьєв опонує Г.О. Баллу: визначення свободи через умови розвитку здібностей не стосується “механізмів самодетермінації й автономії особистості” [44]. Необхідності вже немає, однак питання залишається й, судячи з історії його вирішень,

є рушієм психологічного пізнання. Свідченням цьому стає і дискусія з приводу *принципу детермінізму*, введеного С.Л. Рубінштейном, і пошуки В.А. Роменцем джерел учинку. *Проблема людини – це і проблема детермінізму в психології*. В.А. Роменець стверджує: “Усе детерміновано, і будь-яка наука виходить із цього положення, якщо тільки хоче бути наукою й установлювати певні залежності в межах психічних феноменів” [22, с. 856]. На перший погляд, говорить те саме, що й С.Л. Рубінштейн, насправді – зовсім інше: детерміновано не “переломленням зовнішнього через внутрішнє”, а вчинком.

Індетермінізм у психології демонструє *суб’єктивно-вчинковий підхід*: людина вважається “автором свого життя”, а це означає, водночас із посиланням на С.Л. Рубінштейна і В.А. Роменця заперечується визначення людини як “частинки чогось більшого” [23]. С.Л. Рубінштейн називав такий підхід “куцим антропологізмом, що не враховує об’єктивного місця людини у світі” [61, с. 359], В.А. Роменець – “психологією Мюнхгаузена, який сам себе піднімає за волосся” [22, с. 826]. Втрачається розуміння вчинку як спів-буттєвого освоєння-творчості, себто те, що саме так людина *практично* освоєє світ й утверджує себе в освоєному [1]. Залишаються осторонь пошуки В.А. Роменцем джерел буття, а вони – промовисті. Спочатку обґрунтовується поняття *ерос* [29], далі – “*потоїбічне – посеїбічне*” [21], “*любов – смерть*”, “*лібідо – танатос*”, зрештою – *вчинковий архетип Qual* (нім.: мучіння) [22]. Останнє поняття, можливо, висвітлює складнощі і принципову незавершеність детерміністичного пояснення і в психології, і в мисленні психолога.

Погляд на людину як “буття-у-світі” [30], “буття, що себе розуміє” [37], як на носія “пікових переживань” [46] називають *психологією буття*. Нічого не говориться про спосіб буття у світі, *практику*; за межами дослідження залишаються *переживання, породжені практикою*. А у психології це *постнекласична ситуація* й монізм вищого, ніж у *некласичній психології*, гатунку:

$$L \equiv СБС = П, \quad (4)$$

де *L* – людина; *СБС* – спосіб буття у світі; *П* – практика; \equiv , = позначення логічних відношень тотожності та рівності.

Рух-розвиток у цьому напрямі розпочинається з пошуків “клітинки”, яка утримувала

б у собі *внутрішнє* і *зовнішнє*. Л.С. Виготський знаходить її у *переживанні* й потрапляє в “коло свідомості” (О.М. Леонтьєв), для С.Л. Рубінштейна клітинкою є *дія*, для В.А. Роменця – *вчинок* [5]. Це рух-збагачення від тлумачень природи *психічного* до розуміння психічного як невід’ємного моменту *присутності людини у світі*. Пропонуються вирішення *проблеми людини*, і це вже нові розв’язки *проблеми природи психічного*. Ні на класичному, ні на некласичній етапі своєї історії, психологія пильно не досліджує те, як саме людина здійснює своє буття у світі і яку функцію виконує у цьому процесі її психіка. Це – *предмет постнекласичної психології*, або *психології буття як практики*.

Класична психологія до практики не звертається, некласична оперує її марксистським змістом, тоді як постнекласична знаходить практику наповненою людською присутністю. Людина характеризується з огляду на “повноту буття” (В.А. Роменець). Звідси розуміння, що *психічне детермінується способом буття*, тим, у які стосунки людина вступає зі світом і як саме їх реалізує.

Ситуації пізнання у природознавстві (1) наповнюють епістемологію новим змістом; у психології ситуації (2) – (4) залишаються поза епістемологією. Психологів це не турбує, у своїх працях вони про це не розмірковують. Говорять про *методологію психології*, хоча психологу, як і природознавцю, потрібна *епістемологія*, яка слугувала б йому *теорією психологічного пізнання*. З огляду на нові завдання, які вирішує психолог, Ф.Ю. Василюк називає таку теорію “філософією практики”, проте під практикою розуміє роботу психолога зі свідомістю клієнта [31].

Категорію практики, на наше переконання, слід повернути в психологію не в формі комунікативних дій психолога, а у її наповненій людською присутністю формі [54]. Інакше поза практикою опиняється і психолог, і психологія. Тоді остання немає нічого спільного з наукою. Стає нерозв’язним питання про місце психології у науковому пізнанні; закривається можливість схарактеризувати методологію психології як епістемологію цієї науки.

На тій підставі, що тільки психологія вивчає здібності суб’єкта пізнання, їй відводять центральне місце у системі наук [27]; [38]; [55]. Відтворюється позиція *класичної епістемології*: суб’єкт та об’єкт належать до різних реальностей; класифікація наук, що

пропонується, ґрунтується на “суб’єкт-об’єктному” протиставленні. І. Кант виокремлює роль здібностей у пізнанні й підходить до *некласичної епістемології*. Констатація, що суб’єкт змінює об’єкт (М.К. Мамардашвілі), також є недостатньою. Звертання до здібностей, без визначення того, про які здібності йдеться й що становить собою об’єкт їхнього застосування, завершується винесенням психології із шеруги наук; “трикутник наук” (Б.М. Кедров) це унаочнює. Твердження, що психологія є “можливим джерелом формування і розвитку інших наук” (Ж. П’яже), сповнене важливості, але воно не стосується *мислення про людину*.

Підставою визначення місця психології серед інших наук може стати “проблема пізнання світу, включаючи нас самих як частину цього світу” (К. Поппер). Пізнаючи світ, людина пізнає себе як представника світу. Коли об’єктом є світ, проблема унеочевиднюється, коли об’єктом є людина, *пізнання постає самопізнанням, а наука – сукупністю форм самопізнання*; причому більшою мірою, коли це природознавство, або меншою – коли це гуманітарні науки, віддалених від суті цього процесу. *Психологія – самопізнання у його власному вираженні й ланка пізнання людиною світу, самої себе і свого місця у світі*. В усіх випадках *пізнає людина*, звідси *вагомість психології як людинознавчої дисципліни у системі наук*. Її позиція у цій системі визначається особливостями пізнання в кожному конкретному випадку. Без *знань про людину*, які вона приносить, *наукова картина світу* буде принципово неповною.

Знання про людину психологія набуває на кожному етапі своєї історії, кожна гілка цієї науки у її сучасному стані – це нові знання. Знання залишаються неповними, психологічне пізнання триває й у формі мислення, виходить на рівень *психології буття як практики*. Це – шлях до *психології людини*, для якої *сутність самої людини полягає у способі її взаємин зі світом*, шлях до *повноти знань про людину*. Психологія постає *психологічною антропологією*. Відношення до *антропологічної психології*, для якої людина є елементом природного і культурного середовищ [70], вона не має. Це *психологія як антропологія – наука про людину* у психологічному наповненні цього поняття. Про це пишуть, наголошуючи на важливості подолання *природничо-наукової парадигми* з її “суб’єкт-об’єктним” настанов-

ленням та вироблення цілісного “уявлення про сутність людини” [62]. Та якщо це уявлення про *суб’єктивність* з її “само-розвитком” та “спів-буттям” у “Божественній реальності”, то це шлях не до антропології, а до теології [47]. Отож це знову *коло пізнання*, тільки вже релігійного змісту.

Ні класична, ані некласична епістемологія пізнання в цілому не охоплює: перша виносить людину за рамки пізнання, друга враховує присутність людини у пізнанні. В обох випадках мовиться про *епістемологію набування знань про світ, а не про людину у світі*. На часі *постнекласична епістемологія*, яка характеризувала б знанневий потік пізнання в усіх його формах. К. Поппер здійснює кроки у цьому напрямку: розширює межі природознавства, досліджує людинознавство, проте психологію людинознавчою дисципліною не вважає. Епістемологія знаходить психологію у її *класичному* стані, порівняння з природознавством вона не витримує й предметом аналізу не стає. Завдання схарактеризувати і *пізнання*, і *самопізнання* перед нею не стоїть, хоча мало б стояти.

Психологія потребує епістемології, яка визначала б методологічні засади *пізнання людини*. Це має бути *епістемологія психології*, що ґрунтується на *концепції самовідображення світу через людину* й утримує в собі *ідею безпосередньої її присутності у пізнанні, де психологічне пізнання є самопізнанням, а мислення психолога – способом перебігу цього процесу*. Те, що в епістемології є *субстанціалізмом* і *процесуалізмом*, поєднуються в характеристиці *прикметних особливостей психологічного пізнання*, те, що є *суб’єктоцентризмом*, в епістемології психології постає як *людиноцентризм*, для якого *людина-у-бутті і буття-в-людині* є наріжним моментом *пізнання людини*. Властиве психології *коло пізнання*, що заявляє про себе й у цьому випадку, розривається *мисленням категорією практики*, яке знаходить людину саме там, де вона є – у світі, де способом свого буття вона, як і у пізнанні, *безпосередньо присутня*.

Епістемологія психології – абстракція, а людина перед психологом – конкретна. Як досягти повноти знань про неї, коли жодна людина не схожу на іншу, а те, як вона про себе заявляє, руйнує будь-яку теорію цієї науки? Це фундаментальна суперечність психологічного пізнання, те, що пізнання триває, є тому підтвердженням. Психолог за конкрет-

ним намагається побачити загальне й надати йому несуперечливого теоретичного оформлення. Епістемологія психології характеризує цей процес, коли утверджує себе самим перебігом історичного розвитку психологічного мислення. Психології належить вивчати *людину конкретну*, робити це потрібно *конкретному психологу*, і без епістемології, адекватної *поняттю людина*, тут не обійтись.

ВИСНОВКИ

Метапарадигма діалогу, введена Г.О. Баллом під час обґрунтування раціогуманістичного підходу в психології, націлює дослідника вийти за межі окремих теорій та підходів й знайти їй місце у системі людинознавства. Завдання актуальне. В.А. Роменець відзначає, що за панування природничо-наукових тенденцій психологія ХХ століття втрачає людину як предмет дослідження; гуманістична психологія становища не рятує: людина відривається від способу свого буття у світі. Історія психології, а це історія людського самопізнання, обривається, ситуація залишається без змін донині. В.А. Роменець пропонує свій спосіб розв’язання проблеми людини. Важливо довести, що його думка лежить у річищі логіки психологічного пізнання й вимагає продовження – виходу в царину епістемології, яка слугувала б теорією пізнання людини. Метапарадигма діалогу є засобом вирішення цього, історико-психологічного завдання: саме діалог, нерідко неявний, пов’язує учасників пізнання, на вістрі якого перебуває людина.

Епістемологія описує й пояснює пізнання природи, хоча пізнання людини предметом аналізу не стає. Психологія потрапляє в коло пізнання (людина пізнає людину), з огляду на це властиві епістемології суб’єктоцентризм, субстанціалізм, процесуалізм вимагають переосмислення. Класична психологія на коло не зважає, некласична, оперуючи марксистським змістом категорії практики, виходить за його межі, постнекласична, наповнюючи цю категорію ідеєю безпосередньої присутності людини у бутті й у пізнанні, коло розриває. У формі психології буття, за відповідного її тлумачення, остання досліджує людину з увагою до способу, яким вона реалізує свої взаємини зі світом. Психологічне пізнання постає послідовністю ідей діалогічного мислення, що виконують функцію опосередковування відношення “людина – світ”. В особі В.А. Роменця

психологічне пізнання виходить на принципово новий рівень, коло пізнання, що заявляє про себе й у цьому випадку, розривається мисленням психолога, котрий уособлює людське самопізнання: способом мислення він знаходить людину там, де перебуває він сам, – у світі, й створює образ людини в його універсально-унікальному вираженні.

Ідея безпосередньої присутності людини у бутті і пізнання, разом з ідеями, що з нею корелюють, дає змогу окреслити місце психології серед інших наук й схарактеризувати її як людинознавчу дисципліну. Субстанціалізм і процесуалізм в епістемології наповнюються психологічним змістом і поєднуються на цьому підґрунті; суб'єктоцентризм постає у формі центрації на людині способом мислення, адекватним її суті і позиції у світі; психологія – антропологією, що збагачує наукову картину світу знаннями про людину.

Розуміння, що предметом психології є людина, робить її наукою глибокого філософського змісту. Перед психологом відкривається широке поле досліджень міждисциплінарного типу, покликаних продовжити історичне пізнання людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алієв Ш.* Вчинкова природа практики (філософсько-психологічна інтерпретація творчого діалогу В.А. Роменця із М.М. Бахтіним) / Ш. Алієв, П. М'ясоїд, А. Фурман // Система сучасних методологій: хрестоматія в 4 т. / упоряд., відп. ред., перекл. А.В. Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – Т. 1. – С. 245–258.
2. *Балл Г.* До визначення засад рацігуманістичного підходу в методології психологічної науки / Г. Балл // Психологія і суспільство. – 2000. – № 2. – С. 74–90.
3. *Балл Г.* До обґрунтування рацігуманістичного підходу у психології / Г. Балл // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 60–74.
4. *Балл Г.О.* Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, психологічній, освітній сферах) / Г.О. Балл. – [2 вид., доп.] – Житомир: Волинь, 2008. – 232 с.
5. *М'ясоїд П.* Психогенетична проблема і моністичний принцип у психології розвитку / П. М'ясоїд // Психологія і суспільство. – 2003. – № 3 – С. 17–78.
6. *М'ясоїд П.* “Паралелограм” Олексія Леонтьєва та основна проблема психології / П. М'ясоїд // Психологія і суспільство. – 2006. – № 1. – С. 53–95.
7. *М'ясоїд П.* Сергій Рубінштейн: життя висхідною / П. М'ясоїд // Психологія і суспільство. – 2009. – № 2. – С. 7–36.
8. *М'ясоїд П.А.* Курс загальної психології: у 2 т.: [підруч.] / П.А. М'ясоїд. – К.: Алерта, 2011, 2013. – 1254 с.
9. *М'ясоїд П. А.* Володимир Роменець: від психології творчості до творчості у психології / П.А. М'ясоїд // Психологія вчинку: Шляхами творчості В.А. Роменця: зб. ст.; упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. – К.: Либідь, 2012. – С. 139–174.
10. *М'ясоїд П.* Психологічне пізнання як предмет історичного метатеоретичного аналізу / П. М'ясоїд // Система сучасних методологій: хрестоматія в 4 т. / упоряд., відп. ред., перекл. А.В. Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – Т. 3. – С. 189–208.
11. *М'ясоїд П.А.* Творчість В.А. Роменця і проблема людини у психології / П.А. М'ясоїд // Академік В.А. Роменець: творчість і праці: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. Л.О. Шатирко. – К.: Либідь, 2016. – С. 126–145.
12. *М'ясоїд П.А.* В.А. Роменець: діалог з опонентами (дослідження матеріалів захисту докторської дисертації) / П.А. М'ясоїд // Академік В.А. Роменець: творчість і праці: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. Л.О. Шатирко. – К.: Либідь, 2016. – С. 206–230.
13. *М'ясоїд П.А.* Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія / П.А. М'ясоїд. – К.: Либідь, 2016. – 560 с.
14. *М'ясоїд П.А.* Рацігуманістичний підхід, пізнання людини і епістемологія психології / П.А. М'ясоїд // Гуманний розум: зб. статей (присвячено пам'яті Георгія Олексійовича Балла [наук. ред. О.В. Завгородня, В.Л. Зливков; уклад. С.О. Лукомська, О.В. Федан]. – К.: Педагогічна думка, 2017. – С. 92–102. Ел. адреса: <http://lib.iitta.gov.ua/706694/>
15. *Роменець В.А.* Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології / В.А. Роменець // 3 історії філософської думки на Україні. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 104–118.
16. *Роменець В.А.* Психологія творчості: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1971. – 247 с.
17. *Роменець В.А.* Аналіз творчого процесу / В.А. Роменець // Філософ. думка. – 1972. – № 1. – С. 52–62.
18. *Роменець В.А.* Історія психології Стародавнього світу і середніх віків: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1983. – 415 с.
19. *Роменець В.А.* Історія психології XVII століття: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1990. – 365 с.
20. *Роменець В.А.* Історія психології XIX – початку XX століття: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1995. – 614 с.
21. *Роменець В.А.* Постановка канонічної психології / В.А. Роменець // Основи психології: [підруч.] / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – К.: Либідь, 2006. – С. 605–621.
22. *Роменець В.А.* Історія психології XX століття: [навч. посіб.] / В.А. Роменець, І.П. Маноха. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.
23. *Татенко В.О.* Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В.О. Татенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 316–358.
24. *Фурман А.В.* Володимир Роменець як методолог психософійного духу / А.В. Фурман // Психологія вчинку: Шляхами творчості В. А. Роменця: зб. ст.; упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. – К.: Либідь, 2012. – С. 108–116.

25. *Фурман А.В.* Идея і зміст професійного методологування : [монографія] / А.В. Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.
26. *Аллахвердян А.Г.* Психология науки: [учеб. пособ.] / А.Г. Аллахвердян, Г.Ю. Мошкова, А.В. Юревич, М.Г. Ярошевский. – М.: Моск. психологопед. ин-т; Изд-во “Флинта”, 1998. – 312 с.
27. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев // Ананьев Б.Г. Избр. психол. тр.: в 2 т. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 1. – С. 16–123.
28. *Балл Г.А.* Психологическое содержание личностной свободы: сущность и содержание / Г.А. Балл // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. № 5. – С. 7–19.
29. *Балл Г.А.* “Психология” методологии : рационалистический взгляд / Г.А. Балл // Вопросы психологии. – 2011. – № 2. – С. 3–13.
30. *Бинсвангер Л.* Аналитика существования Хайдеггера и ее значение для психиатрии / Л. Бинсвангер / Л. Бинсвангер Л. Бытие-в-мире. Избр. статьи. М.: КСП; СПб.: Ювента, 1999. – С. 182–194.
31. *Василюк Ф.Е.* Методологический анализ в психологии / Ф.Е. Василюк. – М.: Смысл; МГППУ, 2003. – 240 с.
32. *Величковский Б. М.* Когнитивная наука: Основы психологии познания: в 2 т. / Б. М. Величковский – М.: Akademia, Смысл, 2006. – 880 с.
33. *Выготский Л.С.* История развития высших психических функций / Л.С. Выготский // Выготский Л.С. Собр. соч.: в 6 т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 3. – С. 5–328.
34. *Гараи Л.* Еще один кризис в психологии! Возможная причина шумного успеха идей Л.С. Выготского / Л. Гараи, М. Кечке // Вопросы философии. – 1997. – № 4. – С. 86–97.
35. *Гришунин С.И.* Философия науки: Основные концепции и проблемы: [учеб. пособ.] / С.И. Гришунин. – [2-е изд., испр.] – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 224 с.
36. *Гусельцева М.С.* Эволюция психологического знания в смене типов рациональности (историко-методологическое исследование) / М.С. Гусельцева. – М.: Акрополь, 2013. – 367 с.
37. *Знаков В.В.* От исследования понимания субъектом мира к психологическому анализу понимающего себя бытия / В.В. Знаков // Психологический журнал. – 2007. – Т. 28, № 6. – С. 101–110.
38. *Кедров Б.М.* О методологических вопросах психологии / Б.М. Кедров // Психологический журнал. – 1982. – Т. 3. № 6. – С. 14–21.
39. *Клейн Л.С.* История антропологических учений / Л.С. Клейн. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2014. – 744 с.
40. *Корнилова Т.В.* Методологические основы психологии: [учеб. пособ.] / Т.В. Корнилова, С.Д. Смирнов. – СПб.: Питер, 2006. – 320 с.
41. *Лекторский В.А.* Эпистемология классическая и неклассическая / В.А. Лекторский. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
42. *Леонтьев А.А.* Творческий путь Алексея Николаевича Леонтьева / А.А. Леонтьев // А.Н. Леонтьев и современная психология. Сб. статей памяти А.Н. Леонтьева / под ред. А.В. Запорожца и др. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – С. 6–39.
43. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев // Леонтьев А.Н. Избр. психол. произв.: в 2 т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – С. 94–231.
44. *Леонтьев Д.А.* Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности / Д.А. Леонтьев // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. № 1. – С. 15–25.
45. *Мамардашвили М.К.* Классический и неклассический идеалы рациональности / М.К. Мамардашвили. – [2-е изд.] – М.: Лабиринт, 1994. – 90 с.
46. *Маслоу А.* Психология бытия: пер. с англ. / А. Маслоу. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997. – 304 с.
47. *Мясоед П.А.* Антропологический принцип и проблемы психологии развития / П. А. Мясоед // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С. 122–125.
48. *Мясоед П.А.* Психология в аспекте типов научной рациональности / П.А. Мясоед // Вопросы психологии. – 2004. – № 6. – С. 3–17.
49. *Мясоед П.А.* С. Л. Рубинштейн: идея живого человека в психологии / П.А. Мясоед // Вопросы психологии. – 2009. – № 4. – С. 108–118.
50. *Мясоед П.А.* История, логика и психология “параллелограмма Леонтьева” / П.А. Мясоед // Вопросы психологии. – 2010. – № 6. – С. 113–124.
51. *Мясоед П.А.* Творческое наследие В.А. Роменца в историко-психологическом знании / П.А. Мясоед // Психологический журнал. – 2013. – № 3. Т. 34. – С. 51–59.
52. *Мясоед П.А.* Творчество В.А. Роменца и российская психологическая мысль / П.А. Мясоед // Вопросы психологии. – 2013. – № 1. – С. 106–115.
53. *Мясоед П.А.* Плюрализм и монизм в методологии психологии / П.А. Мясоед // Методология современной психологии. – М-Ярославль: ЯрГУ, ЛКНИИСИ, МАПН, 2015. – Вып. 5. – С. 146–159.
54. *Мясоед П.А.* Категория практики и методология психологии / П.А. Мясоед // Вопросы психологии. – 2015. – № 3. – С. 106–115.
55. *Пиаже Ж.* Психология, междисциплинарные связи и система наук / Ж. Пиаже // XVII Междунар. психол. конгресс (4–11 августа 1966 г.). – М.: Наука, 1966. – С. 125–155.
56. *Пиаже Ж.* Генетическая эпистемология / Ж. Пиаже // Вопросы философии. – 1994. – № 5. – С. 54–63.
57. *Поппер К.* Логика и рост научного познания. Избр. раб.: пер. с англ. / К. Поппер. – М.: Прогресс, 1983. – 605 с.
58. *Пузырей А.А.* [Выступление за круглым столом “Психология и новые идеалы научности”] / А.А. Пузырей // Вопросы философии. – 1993. – № 5. – С. 26–40.
59. *Розанов В.В.* Теория Чарльза Дарвина, объясняемая из личности ее автора / В.В. Розанов // Розанов В.В. Природа и история. Сб. статей. – С.-Петербург: Изд. П. Перцова, 1900. – С. 25–37.
60. *Рубинштейн С.Л.* Бытие и сознание / С.Л. Рубинштейн // Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. – СПб.: Питер, 2003. – С. 43–280.
61. *Рубинштейн С.Л.* Человек и мир / С.Л. Рубинштейн // Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Че-

ловек и мир. – СПб.: Питер, 2003. – С. 281–426.

62. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология человека. Введение в психологию субъективности / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.

63. Стёпин В.С. Теоретическое знание: Структура, историческая эволюция / В.С. Стёпин. – М.: Прогресс – Традиция, 2000. – 744 с.

64. Холличер В. Человек в научной картине мире: пер. с нем. / В. Холличер. – М.: Прогресс, 1971. – 432 с.

65. Шульц П. Философская антропология. Введение для изучающих психологию: пер. с англ. / П. Шульц. – Новосибирск: НГУ, 1996. – 118 с.

66. Юревич А.В. Психология и методология / А.В. Юревич. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2005. – 312 с.

67. Ярошевский М.Г. История психологии / М.Г. Ярошевский. – [3-е изд.] – М.: Мысль, 1985. – 575 с.

68. Bishop M.A. Epistemology and the psychology of human judgment / M.A. Bishop, J.D. Trout. – Oxford University Press, Inc. – 2005. – 205 p.

69. BonJour L. Epistemology. Classic problems and contemporary responses / L. BonJour. – [2-nd ed.] – Published by Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2010. – 331 p.

70. Key concepts in psychological anthropology: An encyclopedia / Ed. M. Cameron Hay. – Miami University; Oxford, Ohio, 2010. – 71 p. http://www.mcameronhay.com/uploads/2/0/5/3/20539630/psych_anth_encyclopedia_9913.pdf

71. Maslow A.H. The psychology of science: A reconnaissance / A. H. Maslow // Electronic books by Abraham Maslow: <http://www.AbrahamMaslow.com/> – © 2002. – 121 p.

REFERENCES

1. Aliyev Sh. Vchynkova pryroda praktyky (filosof's'ko-psykholohichna inte-rpretsiia tvorchoho dialohu V.A. Romentsya iz M.M. Bakhtinym) / Sh. Aliyev, P. M'iasoyid, A. Furman // Systema suchasnykh metodolohiy : khrestomatiya v 4 t. / uporyad., vidp. red., perekl. A.V. Furman. – Ternopil' : TNEU, 2015. – T. 1. – S. 245–258 [In Ukrainian].

2. Ball H. Do vyznachennya zasad ratsihumanistychnoho pidkhotu v metodolohiyi psykholohichnoyi nauky / H. Ball // Psykholohiya i suspil'stvo. – 2000. – № 2. – S. 74–90 [In Ukrainian].

3. Ball H. Do obgruntuvannya ratsihumanistychnoho pidkhotu u psykholohiyi / H. Ball // Psykholohiya i supvo. – 2004. – № 4. – S. 60–74 [In Ukrainian].

4. Ball H.O. Oriyentyry suchasnoho humanizmu (v suspil'niy, psykholohichniy, osvityniy sferakh). – [2 vyd., dop.] – Zhytomyr: Volyn', 2008. – 231 s. [In Ukrainian].

5. M'iasoyid P. Psy“hogenety“chna problema i monisty“chny“j pry“ncy“p u psy“xologiyi rozvy“tku / P. M'iasoyid // Psy“holohiya i suspil“stvo. – 2003. – # 3 – С. 17–78 [In Ukrainian].

6. M'iasoyid P. “Paralelohram” Oleksiya Leont'yeva ta osnovna problema psykholohiyi / P. M'iasoyid // Psykholohiya i suspil'stvo. – 2006. – № 1. – S. 53–95 [In Ukrainian].

7. M'iasoyid P. Sergij Rubinshtejn : zhy“ttya vysxidnoyu / P. M'iasoyid // Psykholohiya i suspil'stvo. – 2009. – № 2. – S. 7–36 [In Ukrainian].

8. M'iasoyid P.A. Kurs zahal'noyi psykholohiyi: u 2 t.: [pidruch.] / P.A. M'iasoyid. – K.: Alerta, 2011, 2013. – 1254 s. [In Ukrainian].

9. M'iasoyid P.A. Volodymyr Romens's': vid psykholohiyi tvorchosti do tvor-chosti u psykholohiyi / P.A. M'iasoyid // Psykholohiya vchynku : Shlyakhamy tvorchosti V.A. Romentsya: zb. st.; uporyad. P.A. M'iasoyid; vidp. red. A.V. Furman. – K.: Lybid', 2012. – S. 139–174 [In Ukrainian].

10. M'iasoyid P. Psykholohichne piznannya yak predmet istorychnoho metateoretychnoho analizu / P. M'iasoyid // Systema suchasnykh metodolohiy: khrestomatiya v 4 t. / uporyad., vidp. red., perekl. A.V. Furman. – Ternopil' : TNEU, 2015. – T. 3. – S. 189–208 [In Ukrainian].

11. M'iasoyid P.A. Tvorchist' V.A. Romentsya i problema lyudyny u psykholohiyi / P.A. M'iasoyid // Akademik V.A. Romens's': tvorchist' i pratsi: zb. st. / uporyad. P.A. M'iasoyid; vidp. red. L.O. Shatyрко. – K.: Lybid', 2016. – S. 126–145 [In Ukrainian].

12. M'iasoyid P.A. V.A. Romens's': dialoh z oponentamy (doslidzhennya mate-rialiv zakhystu doktors'koyi dysertatsiyi) / P.A. M'iasoyid // Akademik V.A. Romens's': tvorchist' i pratsi: zb. st. / uporyad. P.A. M'iasoyid; vidp. red. L.O. Shatyрко. – K.: Lybid', 2016. – S. 206–230 [In Ukrainian].

13. M'iasoyid P.A. Psykholohichne piznannya: istoriya, lohika, psykholohiya / P.A. M'iasoyid. – K.: Lybid', 2016. – 560 s. [In Ukrainian].

14. M'iasoyid P.A. Ratsihumanistychnyy pidkhid, piznannya lyudyny i epistemolohiya psykholohiyi / P.A. M'iasoyid // Humanny rozum: zb. statey (prysvyacheno pam'yati Heorhiya Oleksiyovycha Balla [nauk. red. O.V. Zavorodnya, V.L. Zlyvkov; ukklad. S.O. Lukom's'ka, O.V. Fedan]. – K. : Pedahohichna dumka, 2017. – S. 92–102. El. adresa: <http://lib.iitta.gov.ua/706694/> [In Ukrainian].

15. Romenez V.A. Vchynok i problema determinizmu u vitchy“znyaniy psykologiyi / V.A. Romenez“ // Z istoriyi filosof's“koyi dumky“ na Ukraïni. – K. : Nauk. dumka, 1965. – S. 104–118 [In Ukrainian].

16. Romens's' V.A. Psihologiya tvorchosti: [navch. posib.] / V.A. Romenez“. – K.: Vy“shcha shk., 1971. – 247 s. [In Ukrainian].

17. Romens's' V.A. Analiz tvorchoho protsesu / V.A. Romens's' // Filos. dumka. – 1972. – № 1. – S. 52–62 [In Ukrainian].

18. Romens's' V.A. Istoriya psykholohiyi Starodavn'oho svitu i serednikh vikiv: [navch. posibn.] / V.A. Romens's'. – K.: Vyscha shk., 1983. – 415 s. [In Ukrainian].

19. Romens's' V.A. Istoriya psykholohiyi XVII stolittya: [navch. posib.] / V.A. Romens's'. – K.: Vyscha shk., 1990. – 365 s. [In Ukrainian].

20. Romens's' V.A. Istoriya psykholohiyi XIX – pochatku XX stolittya: [navch. posib.] / V.A. Romens's'. – K.: Vyscha shk., 1995. – 614 s. [In Ukrainian].

21. Romens's' V.A. Postannya kanonichnoyi psykholohiyi / V.A. Romens's' // Osnovy psykholohiyi: [pidruch.] / za zah. red. O.V. Kyrychuka, V.A. Romentsya. – K. : Lybid', 2006. – S. 605–621 [In Ukrainian].

22. Romens's' V.A. Istoriya psykholohiyi XX stolittya: [navch. posib.] / V.A. Romens's', I.P. Manokha. – K.: Lybid', 1998. – 992 s. [In Ukrainian].

23. Tatenko V.O. Sub'yektno-vchynkova paradygma v suchasnij psykholohiyi / V.O. Tatenko // Lyudy“na. Sub'yekt. Vchy“nok : filosof's“ko-psy“xologichni studiyi / za zag. red. V.O. Tatenka. – K.: Ly“bid“, 2006. – S. 316–358 [In Ukrainian].

24. Furman A.V. Volodymyr Romens's' yak metodoloh psykhosofiynoho dukhu / A.V. Furman // Psykholohiya vchynku: Shlyakhamy tvorchosti V.A.

- Romentsya: zb. st.; uporyad. P.A. M^uyasoyid; vidp. red. A.V. Furman. – K.: Lybid', 2012. – S. 108–116 [In Ukrainian].
25. Furman A.V. Ideya i zmist profesiynoho metodolohuvannya : [monografiya] / A.V. Furman. – Ternopil': TNEU, 2016. – 378 s. [In Ukrainian].
26. Allahverdjan A.G. Psihologija nauki: [ucheb. posob.] / A.G. Allahverdjan, G.Ju. Moshkova, A.V. Jurevich, M.G. Jaroshevskij. – M.: Mosk. psihologo-ped. in-t: Izd-vo "Flinta", 1998. – 312 s. [In Russian].
27. Anan'ev B.G. Chelovek kak predmet poznaniya / B.G. Anan'ev // Anan'ev B.G. Izbr. psihol. tr.: v 2 t. – M.: Pedagogika, 1980. – T. 1. – S. 16–123 [In Russian].
28. Ball G.A. Psihologicheskoe sodержanie lichnostnoj svobody: sushhnost' i sodержanie / G.A. Ball // Psihologicheskij zhurnal. – 1997. – T. 18. № 5. – S. 7–19 [In Russian].
29. Ball G.A. "Psihologija" metodologii: raciogumanisticheskij vzgljad / G.A. Ball // Voprosy psihologii. – 2011. – № 2. – S. 3–13 [In Russian].
30. Binsvanger L. Analitika sushhestvovaniya Hajdeggera i ee znachenie dlja psihiatrii / L. Binsvanger // Binsvanger L. Bytie-v-mire. Izbr. stat'i. M.: KSP; SPb.: Juventa, 1999. – S. 182–194 [In Russian].
31. Vasiljuk F.E. Metodologicheskij analiz v psihologii / F.E. Vasiljuk. – M.: Smysl; MGPPU, 2003. – 240 s. [In Russian].
32. Velichkovskij B. M. Kognitivnaja nauka: Osnovy psihologii poznaniya: v 2 t. / B. M. Velichkovskij – M.: Akademia, Smysl, 2006. – 880 s. [In Russian].
33. Vygotskij L.S. Istorija razvitiya vysshih psihicheskikh funkcij / L.S. Vygotskij // Vygotskij L.S. Sobr. soch.: v 6 t. – M.: Pedagogika, 1983. – T. 3. – C. 5–328 [In Russian].
34. Garai L. Eshhe odin krizis v psihologii! Vozmozhnaja prichina shumnogo uspeha idej L.S. Vygotskogo / L. Garai, M. Kechke // Voprosy filosofii. – 1997. – № 4. – S. 86–97 [In Russian].
35. Grishunin S.I. Filosofija nauki: Osnovnye koncepcii i problemy: [ucheb. posob.] / S.I. Grishuni. – [2-e izd., ispr.] – M.: Knizhnyj dom "LIBROKOM", 2009. – 224 s. [In Russian].
36. Gusel'ceva M.S. Jevoljucija psihologicheskogo znaniya v smene tipov racional'nosti (istoriko-metodologicheskoe issledovanie) / M.S. Gusel'ceva. – M.: Akropol', 2013. – 367 s. [In Russian].
37. Znakov V.V. Ot issledovaniya ponimaniya subektom mira k psihologicheskomu analizu ponimajushhego sebja bytija / V.V. Znakov // Psihologicheskij zhurnal. – 2007. – T. 28, № 6. – S. 101–110 [In Russian].
38. Kedrov B.M. O metodologicheskikh voprosah psihologii / B.M. Kedrov // Psihologicheskij zhurnal. – 1982. – T. 3. № 6. – S. 14–21 [In Russian].
39. Klejn L.S. Istorija antropologicheskikh uchenij / L.S. Klejn. – SPb.: Izd-vo S.-Peterburgskogo un-ta, 2014. – 744 s. [In Russian].
40. Kornilova T.V. Metodologicheskie osnovy psihologii: [ucheb. posob.] / T.V. Kornilova, S.D. Smirnov. – SPb.: Piter, 2006. – 320 s. [In Russian].
41. Lektorskij V.A. Jepistemologija klassicheskaja i neklassicheskaja / V.A. Lektorskij. – M.: Jeditorial URSS, 2001. – 256 s. [In Russian].
42. Leont'ev A.A. Tvorcheskij put' Alekseja Nikolaevicha Leont'eva / A.A. Leont'ev // A.N. Leont'ev i sovremennaja psihologija. Sb. statej pamjati A.N. Leont'eva / pod red. A.V. Zaporozhca i dr. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1983. – S. 6–39 [In Russian].
43. Leont'ev A.N. Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' / A.N. Leont'ev // Leont'ev A.N. Izbr. psihol. proizv.: v 2 t. – M.: Pedagogika, 1983. – T. 2. – S. 94–231 [In Russian].
44. Leont'ev D.A. Psihologija svobody: k postanovke problemy samodeterminacii lichnosti / D.N. Leont'ev // Psihologicheskij zhurnal. – 2000. – T. 21. № 1. – S. 15–25 [In Russian].
45. Mamardashvili M.K. Klassicheskij i neklassicheskij idealy racional'nosti / M.K. Mamardashvili. – [2-e izd.] – M.: Labirint, 1994. – 90 s. [In Russian].
46. Maslou A. Psihologija bytija: per. s angl. / A. Maslou. – M.: Refl-buk; K.: Vakler, 1997. – 304 s. [In Russian].
47. Mjasoed P.A. Antropologicheskij princip i problemy psihologii razvitiya / P. A. Mjasoed // Voprosy psihologii. – 2000. – № 5. – S. 122–125 [In Russian].
48. Mjasoed P.A. Psihologija v aspekte tipov nauchnoj racional'nosti / P.A. Mjasoed // Voprosy psihologii. – 2004. – № 6. – S. 3–17 [In Russian].
49. Mjasoed P.A. S.L. Rubinshtejn: ideja zhivogo cheloveka v psihologii / P.A. Mjasoed // Voprosy psihologii. – 2009. – № 4. – S. 108–118 [In Russian].
50. Mjasoed P.A. Istorija, logika i psihologija "parallelogramma Leont'eva" / P.A. Mjasoed // Voprosy psihologii. – 2010. – № 6. – S. 113–124 [In Russian].
51. Mjasoed P.A. Tvorcheskoe nasledie V.A. Romenca v istoriko-psihologicheskome znaniu / P.A. Mjasoed // Psihologicheskij zhurnal. – 2013. – № 3. T. 34. – S. 51–59 [In Russian].
52. Mjasoed P.A. Tvorchestvo V.A. Romenca i rossijskaja psihologicheskaja mysl' / P.A. Mjasoed // Voprosy psihologii. – 2013. – № 1. – S. 106–115 [In Russian].
53. Mjasoed P.A. Pljuralizm i monizm v metodologii psihologii / P.A. Mjasoed // Metodologija sovremennoj psihologii. – M-Jaroslavl': JarGU, LKHSI, MAPN, 2015. – Vyp. 5. – S. 146–159 [In Russian].
54. Mjasoed P.A. Kategorija praktiki i metodologija psihologii / P.A. Mjasoed // Voprosy psihologii. – 2015. – № 3. – S. 106–115 [In Russian].
55. Piazhe Zh. Psihologija, mezhdisciplinarnye svjazi i sistema nauk / Zh. Piazhe // XVII Mezhdunar. psihol. kongress (4–11 avgusta 1966 g.). – M.: Nauka, 1966. – S. 125–155 [In Russian].
56. Piazhe Zh. Geneticheskaja jepistemologija / Zh. Piazhe // Voprosy filosofii. – 1994. – № 5. – S. 54–63 [In Russian].
57. Popper K. Logika i rost nauchnogo poznaniya. Izbr. rab.: per. s angl. / K. Popper. – M.: Progress, 1983. – 605 s. [In Russian].
58. Puzyrej A.A. [Vystuplenie za kruglym stolom "Psihologija i novye idealy nauchnosti"] / A.A. Puzyrej // Voprosy filosofii. – 1993. – № 5. – S. 26–40 [In Russian].
59. Rozanov V.V. Teorija Charl'za Darvina, objasnjaemaja iz lichnosti eja avtora / V.V. Rozanov // Rozanov V.V. Priroda i istorija. Sb. statej. – S.-Peterburg: Izd. P. Percova, 1900. – S. 25–37 [In Russian].
60. Rubinshtejn S.L. Bytie i soznanie / S.L. Rubinshtejn // Rubinshtejn S.L. Bytie i soznanie. Chelovek i mir. – SPb.: Piter, 2003. – S. 43–280 [In Russian].
61. Rubinshtejn S.L. Chelovek i mir / S.L. Rubinshtejn // Rubinshtejn S.L. Bytie i soznanie. Chelovek i mir. – SPb.: Piter, 2003. – S. 281–426 [In Russian].
62. Slobodchikov V.I. Osnovy psihologicheskogo antropologii. Psihologija cheloveka. Vvedenie v psihologiju sub'ektivnosti / V.I. Slobodchikov, E.I. Isaev. – M.: Shkola-Press, 1995. – 384 s. [In Russian].
63. Stjopin V.S. Teoreticheskoe znanie: Struktura, istoricheskaja jevoljucija / V.S. Stjopin. – M.: Progress – Tradicija, 2000. – 744 s. [In Russian].
64. Hollicher V. Chelovek v nauchnoj kartine mire: per. s nem. / V. Hollicher. – M.: Progress, 1971. – 432 s. [In Russian].

65. Shul'c P. *Filosofskaja antropologija. Vvedenie dlja izuchajushhijh psi-hologiju*: per. s angl. / P. Shul'c. – Novosibirsk: NGU, 1996. – 118 s. [In Russian].
66. Jurevich A.V. *Psihologija i metodologija* / A.V. Jurevich. – M.: Izd-vo "Institut psihologii RAN", 2005. – 312 s. [In Russian].
67. Jaroshevskij M.G. *Istorija psihologii* / M.G. Jaroshevskij. – [3-e izd.] – M.: Mysl', 1985. – 575 s. [In Russian].
68. Bishop M.A. *Epistemology and the psychology of human judgment* / M.A. Bishop, J.D. Trout. – Oxford University Press, Inc. – 2005. – 205 p. [In English].
69. Bonjour L. *Epistemology. Classic problems and contemporary responses* / L. Bonjour. – [2-nd ed.] – Published by Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2010. – 331 p. [In English].
70. *Key concepts in psychological anthropology: An encyclopedia* / Ed. M. Cameron Hay. – Miami University; Oxford, Ohio, 2010. – 71 p. http://www.mcameronhay.com/uploads/2/0/5/3/20539630/psych_anth_encyclopedia_9913.pdf [In English].
71. Maslow A. H. *The psychology of science: A reconnaissance* / A.H. Maslow // *Electronic books by Abraham Maslow*: <http://www.AbrahamMaslow.com/> – © 2002. – 121 p. [In English].

АНОТАЦІЯ

М'ясоїд Петро Андрійович.

Психологія та епістемологія.

Мета статті – визначити позиції епістемології психології – формулюється на підґрунті ідей Г.О. Балла, тоді як ідеї В.А. Роменця стають засобом її досягнення. Констатується, що досліджуване епістемологією відношення "суб'єкт-об'єкт" у психології становить відношення "суб'єкт-суб'єкт". Психологія потрапляє у коло пізнання, очевидно тоді, коли вирішує проблему людини, й у такий спосіб виходить за межі епістемології. Досліджується логіка психологічного пізнання у її відмінній від природознавства формі; з огляду на зміст категорії практики у мисленні психологів виокремлюються етапи цього процесу; стверджується, що проблема людини потребує мислення цією категорією, збагаченою ідеєю безпосередньої присутності людини у бутті й у пізнанні. Окреслюється місце психології серед інших наук та призначення її як антропологічної дисципліни з широкими міждисциплінарними зв'язками. Формулюються позиції епістемології психології, покликаної слугувати пізнанню людини.

Ключові слова: психологічне пізнання, проблема людини, метапарадигма діалогу, категорія практики, психологія буття, епістемологія психології, Г.О. Балл, В.А. Роменець.

АННОТАЦИЯ

Мясоед Петр Андреевич.

Психология и эпистемология.

Цель статьи – определить позиции эпистемологии психологии – формулируется на основании идей Г.А. Балла, тогда как идеи В.А. Роменца являются средством ее достижения. Констатируется, что исследуемое эпистемологией отношение "субъект-объект" в психологии выглядит как отношение "субъект-субъект". Психология попадает в круг познания тогда, когда решает проблему человека, и оказывается вне эпистемологии. Исследуется логика психологического познания в ее отличительной от естествознания форме; с учетом содержания категории практики в мышлении психологов выделяются этапы данного процесса; утверждается, что проблема человека требует мышления этой категорией в ее обогащенном идеей непосредственного присутствия человека в бытии и познании содержания. Очерчивается место психологии среди других наук и ее назначение как антропологической дисциплины с обширными междисциплинарными связями. Формулируются позиции эпистемологии психологии, призванной служить познанию человека.

Ключевые слова: психологическое познание, проблема человека, метапарадигма диалога, категория практики, психология бытия, эпистемология психологии, Г. А. Балл, В. А. Роменець.

ANNOTATION

Myasoid Petro.

Psychology and epistemology.

The purpose of the paper is to determine the positions of the epistemology of psychology. It is formulated on the basis of ideas of H. Ball, and the ideas of V. Roments are the means of achieving it. It is stated that the "subject-object" relation studied in epistemology is a "subject-subject" relation in psychology. Psychology falls into the circle of knowledge, obvious when it solves the problem of man, and turns out to be outside of epistemology. The logic of psychological cognition is studied in its form that different from natural science. Taking into account the content of the category of practice in the thinking of psychologists, the stages of this process are distinguished. It affirms that the human problem requires think category of practice in its enriched by the idea of the direct presence of human in being and cognition form. The place of psychology among other sciences and its intended function as an anthropological discipline with extensive interdisciplinary connections are outlined. The positions of the epistemology of psychology, designed to serve the knowledge of human, are formulated.

Key words: psychological cognition, problem of human, dialogue of metaparadigm, category of practice, psychology of being, epistemology of psychology, H. Ball, V. Romenets.

Надійшла до редакції 15.02.2017.

Підписана до друку 17.05.2017.

Бібліографічний опис для цитування:

М'ясоїд П. Психологія та епістемологія / Петро М'ясоїд // Психологія і суспільство. – 2017. – №2. – С. 56–73.